

УДК 336.01.

О.В. Ніколюк, канд. екон. наук, доцент
Одеський державний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Автор визначає основні заходи антикризового розвитку аграрного виробництва з позиції їх ефективності та своєчасності, розглядає антикризову політику як особлива форма соціально-економічного представництва інтересів та сфер економічної діяльності та доводить, що поняття антикризового управління безпосередньо пов'язане із стабілізацією фінансового стану аграрних підприємств, оптимізацією фінансових потоків на всіх рівнях та забезпеченням фінансово-економічної безпеки.

***Ключові слова:** антикризова політика, аграрна сфера, фінансово-економічна безпека, антикризові механізми, інноваційний розвиток.*

Постановка проблеми Ринкова трансформація системи економічних відносин в аграрній сфері України призвела до появи нових форм господарювання, становленню ринкових інститутів і механізмів здійснення господарської діяльності, лібералізації і активного розвитку підприємництва в сфері агропромислового виробництва. Поряд з цим, результатами реалізації аграрної реформи стало зниження ступеня захищеності вітчизняних виробників від загрозливих чинників ринкового середовища, розбалансованість фінансово-кредитних відносин в секторі, диспаритет економічних відносин і порушення господарських зв'язків між основними галузями агропромислового виробництва. Тимчасова втрата АПВ статусу пріоритетної сфери національної економіки зумовила загострення внутрішніх кризових явищ, пов'язаних і з скороченням обсягів виробництва продуктів харчування, руйнуванням національної системи контролю якості і безпеки продукції, зниженню платоспроможного попиту з боку населення та зростанню загрози банкрутства більшості підприємств агропромислового виробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Ґрунтовні дослідження сутності, складу і принципів взаємодії елементів механізму економічних відносин викладені в сучасних концепціях формування господарського механізму або механізму господарювання. Видатний вклад у розвиток теорії господарського механізму зробили П.Т. Саблук, М.Й. Малік,

І.Ю. Гришова, О.О. Красноручський, В.В. Лагодієнко, В.І. Мацибора, Митяй О.В., Ю.А. Полтавський, А.М. Стельмащук, Ф.В. Зіновєв, Т.С. Шабатура, І.Б. Хома та інші вчені [1-15].

Метою публікації є визначення пріоритетних завдань формування системи антикризового управління та його механізмів на підприємствах аграрного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Структурні і міжгалузеві кризові явища в сфері АПВ доповнились проблемами макроекономічної нестабільності в державі, втратами темпів економічного зростання, бракуванню джерел фінансування і зниженням інвестиційної привабливості. Внутрішні негативні явища загострились на фоні прояву світової фінансової кризи, наслідки якої найбільш гостро проявились у споживчому секторі населення, результатом чого стало скорочення сукупного попиту споживачів на ринку. Посилення інтеграційних процесів і перспективи відкриття національного ринку сільськогосподарської сировини і готових продуктів харчування призвели до зростання ступеня конкуренції і загрози ліквідації як окремих підприємств, так і цілих галузей вітчизняного агропромислового виробництва.

Економічно обґрунтованими, на наш погляд, є пропозиції розгляду системи антикризового управління з точки зору розміщення інвестиційних потоків в активах підприємства, оскільки саме напрями, обсяги і структура інвестиційних вкладень визначають потенційну спроможність підприємства протидіяти можливим загрозливим наслідкам кризових явищ, а інвестиції як економічний інструмент дає змогу збільшити вартість і потужність економічного потенціалу підприємства. Повністю обґрунтованою та змістовою з таких методологічних позицій нам вважається концепція антикризового управління, прихильниками якої є Гришова І.Ю., Стоянова-Коваль С.С. і Саблук П.Т., яка механізм адаптації системи управління до ліквідації наслідків кризових подій бачить у зростанні обсягів інвестування національних підприємств [1-3].

Одним з ключових завдань системи антикризового управління діяльністю підприємств в довгостроковому періоді є підвищення рівня конкурентоспроможності і зміцнення його ринкових позицій. Як зазначає Малік М.Й., здобуття конкурентних переваг у сфері вітчизняного АПВ знаходиться у зоні підвищеного ризику і трансформаційних перетворень, що потенційно формують загрозливі наслідки для вітчизняних підприємств, усунення лежить в сфері першочергових пріоритетів управлінської діяльності [4].

Перспективним з нашої точки зору є трактування змісту і сутності антикризового управління діяльністю підприємства, що методологічно базується на системі оцінювання та забезпечення фінансово-економічної

безпеки. Серед сукупності заходів антикризового фінансового управління вітчизняні вчені пропонують використовувати лімітування, уникнення ризиків, інструменти хеджування і передачі ризиків [5].

Практично всі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені прийшли до висновку, що єдиним перспективним напрямом розвитку сучасних господарюючих суб'єктів є інноваційний шлях та перехід на інноваційну модель економічних відносин. Досягнення цієї генеральної для національної економіки мети неможливо без системного оцінювання можливих втрат, потенційних ризиків і загроз, обґрунтування дієвого інструментарію управління і нарощування інноваційного потенціалу вітчизняного аграрного сектору. Як обґрунтовано доводить Митяй О.В., побудова ефективної системи управління інноваційним розвитком в сучасних умовах неможлива без відповідного механізму антикризового управління на всіх рівнях господарського управління: держави, регіону, галузі, підприємства [6]. Таким чином, наші наукові погляди на науково-теоретичні і методологічні домінанти обґрунтування антикризового управління на підприємстві знаходять віддзеркалення у таких сучасних теоріях фінансового менеджменту (рисунок).

Основні теорії антикризового управління [Джерело: складено автором на основі: 1-15]

З огляду на науково-теоретичні дослідження, проведені відносно сутності антикризового управління продовольчою сферою, вважаємо доцільним визначити його зміст як сукупність заходів організаційного, економічного, управлінського і регулюючого характеру, спрямованих на максимальну реалізацію потенціалу антикризового менеджменту в умовах впливу факторів внутрішнього і зовнішнього середовища в коротко- і довгостроковій перспективі.

Як справедливо відмічають провідні економісти-аграрники, внаслідок розвитку ринкового механізму господарювання за останні роки значно знизилась роль держави у протидії кризовим явищам в усіх сферах національної економіки [5-10]. За умов зниження ступеня державного втручання і скорочення обсягів державної підтримки аграрного виробництва вітчизняна галузь харчової промисловості виявилась досить чутливою до різких змін в сфері соціально-економічних відносин на внутрішньому і світовому ринку. Це призвело до скорочення обсягів виробництва продуктів харчування за останні десять років на 17,6%, зменшення обсягів споживання основних продуктів харчування населенням України, кількість господарюючих суб'єктів в галузі зменшилась практично вдвічі. Загострення внутрішньо економічної і світової фінансової кризи поставили перед всіма інститутами управління питання мінімізації наслідків кризових явищ, підвищення ступеня захищеності вразливого вітчизняного агропромислового виробництва та можливостей реалізації превентивних заходів з попередження наслідків потенційних загрозливих подій.

За таких умов надзвичайно актуальними постає проблема розробки ефективного механізму, дія якого спрямована на реалізацію потенціалу антикризового управління галузі харчової промисловості, підвищення ступеня адаптованості підприємств до умов зовнішнього і внутрішнього економічного середовища, зменшення втрат від негативних наслідків кризи та орієнтація сучасного менеджменту на передбачення і нівелювання наслідків вірогідних загрозливих подій.

Формування ефективного механізму антикризового управління розглядається нами як одна з головних функцій такого управління, що реалізується як на рівні окремого господарюючого суб'єкта, так і на рівні галузі в цілому.

Вітчизняні вчені досліджують механізм антикризового управління у призмі сукупності антикризового менеджменту: аналіз макро- та мікросередовища, пізнання економічного механізму виникнення кризової ситуації та створення умов сканування зовнішнього і внутрішнього середовища, стратегічний контролінг і аналіз фінансового стану з метою

виявлення можливостей банкрутства [3].

В процесі еволюції і розвитку теорії суспільного управління термін «механізм» почали вживати поряд із характеристиками суспільного устрою, системи державної влади, певного впорядкування явищ і процесів [11]. Вітчизняний економіст Шабатура Т.С. визначає сутність механізму як певну послідовність явищ, одночасно яким виступають вхідні і вихідні явища, а також безпосередньо процес, який відбувається між ними [6]. В економічній науковій літературі термін «механізм» широко вживається при дослідженні соціально-економічних явищ і процесів на різних рівнях інституційного управління в різних економічних формаціях. У вітчизняній теорії категорія «механізм» почала активно використовуватись з 50-х років ХХ сторіччя в рамках ортодоксального методичного підходу як сукупність методів, важелів, інструментів і етапів, які відбуваються в процесі розвитку економічної системи. В зарубіжній науковій літературі дефініція «механізм» вживається при позначенні економічних явищ наприклад, «механізм конкуренції» [13], або як частина цілісного економічного процесу «ціновий механізм» [14].

В енциклопедії господарський механізм визначається як "сукупність економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання, завдяки яким здійснюється ув'язування і узгодження суспільних, групових і приватних інтересів, забезпечуються функціонування й розвиток економіки [12]. Узагальнюючи результати її досліджень можна охарактеризувати господарський механізм як сукупність форм і методів, важелів і стимулів впливу на процес виробництва з метою забезпечення його динамічного, сталого та ефективного розвитку. Ключовими елементами механізму господарювання дослідники визначають: правовий механізм, організаційний, економічний, управлінський [9].

Результатом поглиблення наукових досліджень в процесі аналізу господарського механізму функціонування економічної системи стала поява категорій «економічний механізм», «організаційно-економічний механізм», «фінансовий механізм», «бюджетний механізм», «механізм державного регулювання», «інноваційний механізм» тощо.

Широко досліджуючи похідні господарського механізму розвитку економічної системи, наукова література в значно меншій мірі зробила акцент на аналізі механізму антикризового розвитку, який в контексті сучасних реалій потребує поглибленого вивчення науково-теоретичних і методологічних засад його функціонування.

Язлюк Б.О. розглядає антикризовий механізм як підсистему загального господарського механізму, що містить широкий спектр відносин управління і планування, але має свою специфіку, що

визначається граничністю кризових ситуацій, в яких знаходяться підприємства [5]

Систематизація наукових джерел показала, що серед вчених-дослідників немає спільного методичного підходу відносно визначення змісту та основних складових механізму антикризового управління, що відповідно, віддзеркалились у різноманітні методичних концепцій, інструментарію, важелів і методів антикризового управління.

Красноруцький О.О. тлумачить його сутність як засіб виявлення кризових ситуацій, як систему управління економічними відносинами, орієнтовану на запобігання або усунення кризових явищ. В якості головних елементів механізму антикризового управління на рівні підприємства автор виділяє техніко-технологічну складову, процес організації виробництва і праці, процеси закупівель і реалізації продукції [10].

З точки зору макроекономічного масштабу характеризує зміст механізму антикризового управління: «... заходи державного впливу, спрямовані на подолання і мінімізацію негативних наслідків економічної кризи згідно до обраної стратегії розвитку країни» [13]. Рівень державного регулювання економічних процесів домінує і в дослідженнях концептуальних засад антикризового механізму, який сутність його тлумачить з позицій сукупності принципів, законів та процедур, що забезпечують процес прийняття управлінських рішень, необхідних для пом'якшення наслідків кризових явищ і попередження появи криз [8].

На рівні окремого суб'єкта господарювання розглядає механізм антикризового управління Хлевицька Т.Б., що трактує його як сукупність правил, процедур, методів, моделей, важелів і форм управління процесами запобігання, профілактики, подолання кризи, зниження рівня її негативних наслідків щодо діяльності підприємства, спрямованих на формування різнорівневих систем заходів запобігання виникненню та негативному впливу небезпек і загроз, а також збереження стабільності функціонування економічної системи [9]

Щербата М.Ю. характеризує механізм антикризового управління з позицій системного методичного підходу як складну систему, орієнтовану на запобігання виникненню кризових явищ та усунення несприятливого впливу зовнішнього і внутрішнього середовища, що дозволяє зберегти і збільшити конкурентні переваги підприємства завдяки переважно власним ресурсам [15].

Повністю розділяючи системний підхід і погляди автора у трактуванні сутності даної економічної категорії, вважаємо досить обмеженим підхід відносно формування і дії механізму антикризового

управління лише в рамках власних ресурсів, що значно звужує потенційні можливості економічної системи різних рівнів протидіяти негативних наслідкам кризових явищ.

Поряд з цим, використання системного підходу в обґрунтуванні механізму антикризового управління є неодмінною передумовою проведення ґрунтовних досліджень і комплексного аналізу взаємовідносин і взаємозв'язків між елементами такого механізму, досягнення ефекту синергії, можливості реалізації основних функцій механізму, спрямованих на активізацію потенціалу антикризового управління.

Окремі вчені розглядають характер прояву механізму антикризового управління з аспектів ситуаційного підходу у менеджменті, який проявляється в умовах конкурентної кризової ситуації і передбачає: 1) обґрунтування теоретичних засад і інструментів антикризового управління; 2) оцінки концепцій і методик комплексу антикризових заходів на рівні підприємства; 3) правильну оцінку поведінки господарюючого суб'єкта в умовах фактичної кризової ситуації; 4) обґрунтування конкретних методів і способів реалізації цілей антикризового управління з мінімальними втратами для підприємства [12].

Ми поділяємо думку відносно того, що механізм антикризового управління на будь-якому рівні інституціонального впливу має бути цілеспрямованим, послідовним, носити гнучкий адаптаційний характер. В процесі розробки та реалізації механізму запобігання кризовим явищам автори пропонують визначність і послідовність дій, спрямованих на виведення суб'єкта економічних відносин з кризового стану: діагностика кризового стану, розробка цілей і завдань антикризового управління, визначення об'єкту і суб'єкту управління, часових параметрів усунення кризових наслідків, оцінка ресурсного потенціалу, розробка антикризової програми і її реалізація [6]. Разом з тим, на нашу думку цілі і завдання, терміни їх реалізації, об'єкти і суб'єкт антикризового регулювання в більшій мірі становлять науково-методологічні елементи системи антикризового управління і не відносяться до складових механізму антикризового регулювання.

Інші автори в своїх дослідженнях механізм антикризового управління називають регулятором «економічної системи», дія якого спрямована на підтримання життєдіяльності підприємства і включає: нейтралізацію впливу негативних наслідків кризи; усунення факторів, що спричиняють негативний і загрозливий вплив; максимальне використання позитивних можливостей підприємства; процес управління системою для послаблення наслідків кризи; досягнення синхронізації регуляторного механізму [8]. Представлений методичний підхід базується на викладенні

кризового явища як елементу економічного механізму, ланцюга послідовних взаємозалежних етапів дій. Автори звертають увагу на «механізм виникнення кризового стану», який, як і економічний механізм каталізується імпульсами, що надсилає зовнішнє або внутрішнє середовище.

Значна кількість вчених антикризовий механізм управління економічною системою часто ототожнюють з елементами підсистеми загального менеджменту діяльності підприємства і виділяють у його складі підсистему діагностики фінансового стану, підсистему маркетингу і антикризової інвестиційної політики, підсистему управління персоналом, підсистему виробничого і фінансового менеджменту [4-8].

Висновки: Концепція фінансового механізму антикризового управління одержала широке розповсюдження як на рівні управління національним господарством, так в сфері нівелювання наслідків економічних криз на рівні окремого підприємства або галузі. Систематизація поглядів представників теорій фінансового антикризового управління показала, що серед основних елементів такого механізму вчені виділяють управління обсягом і структурою капіталу, управління фінансовими і грошовими потоками, використання механізмів хеджування діяльності, диференціації фондового портфелю, фінансове планування та бюджетування.

Фінансовий механізм вчені досліджують переважно з позицій функціонування фінансів і управління фінансовими ресурсами в різних їх похідних, а також як сукупність форм, методів, важелів і інструментів впливу на фінансовий стан і результативність розвитку господарюючого суб'єкта

Стратегічний курс вітчизняної економіки на економічне зростання і відродження національного АПВ, перехід на інноваційну модель розвитку і каталізація інтеграційних процесів роблять актуалізують проблему протистояння кризовим явищам і підвищення захищеності вітчизняних господарських структур від негативних наслідків фактичних і потенційних загроз. Розробка і впровадження ефективного механізму протидії і превентивного реагування на кризові явища в сфері агропромислового виробництва при цьому набуває принципово важливого значення.

Бібліографічний список: 1. Анисимова Ю.А. Дефиниции экономической категории «структурированный финансовый продукт» / Ю.А. Анисимова // Экономика: реалии времени. – 2013. – № 3 (8). – С. 124-131. 2. Алексеев І.В. Моделювання системи управління фінансовими

потоками реального сектору економіки в умовах встановлення контролю над величиною «хаосності» ринку: монографія / І.В. Алексєєв, І.Б. Хома. – Розділ 1. – С. 9-33 // Математичні моделі регулювання фінансових потоків / П.П. Костробій, І.В. Алексєєв, І.Б. Хома, Б.В.Гнатів, І.І. Кавалець, В.І. Алексєєв. – Львів: Видавництво «Растр – 7», 2012. – 134 с.

3. Гришова І.Ю., Економічна стійкість як індикатор ефективності системи економічного захисту та безпеки підприємств. Стан та проблеми розвитку національної економіки в умовах перманентних кризових явищ: колективна монографія / І.Ю. Гришова, О.А. Хлистун / за ред. д.е.н, професора Непочатенко О.О. – Умань: Видавець «Сочинський», 2015. – С. 171-178.

4. Гришова І.Ю. Оцінювання чинників формування фінансового потенціалу аграрного виробництва / І.Ю. Гришова, О.В. Митяй, В.В. Кужель // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 10(172). – С. 169-172.

5. Митяй О.В. Оцінювання чинників формування фінансового потенціалу аграрного виробництва / І.Ю. Гришова, О.В. Митяй, В.В. Кужель // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 10(172). – С.169-172.

6. Дем'яненко М.Я. Теоретико-методологічні аспекти розвитку Теоретико-методологічні аспекти розвитку концепції фінансово-економічного захисту підприємств в аграрній сфері / М.Я. Дем'яненко // Ukraine – EU. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 1. Modern priorities of economics, management and social development. Environmental protection collection – Chernihiv : CNUT, 2015. –р. 107-110.

7. Шабатура Т.С. Інтеграція ресурсного та вартісного підходів в процес формування економічного потенціалу підприємства / Т.С. Шабатура, О.П. Манзій // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – Вип. 3, 2014. – С. 183-187.

8. Shabatura T. Financial mechanism of economic security company / T. Shabatura, I. Grishova, A. Galitsky, S. Stoyanova-Koval, V. Zamlynsky, M. Shcherbata, T. Butenko // The collection includes material reports 3rd International Scientific and Practical Conference "Science and Society" held SCIEURO in London 20-21 March 2013. – р. 160-180.

9. Крюкова І.О. Антикризове управління як основа забезпечення фінансової безпеки переробних підприємств. – Зб. наук. праць ПДАТУ, (Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 40-річчю заснування Навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів «Економіка, бізнес і фінанси: стан та перспективи розвитку» (23-24 жовтня) / За ред. проф. М.І. Бахмата. Подільський державний аграрно-технічний університет, Кам'янець-Подільський: «ТОВ «Друк-Сервіс». – 2012. – Вип. 20. – Т. 2. – С. 479-482.

10. Скидан О.В. Рейтингові оцінки як

метод визначення результативності аграрної політики / О.В. Скидан // Вісник ДВНЗ «Державного агроекологічного університету». – Житомир, 2006. – Вип. 2. – С. 211-217. 11. Gryshova I. Ukraine's positions in international ratings evaluation as a factor of its competitiveness / I. Gryshova, I. Kryukova, O. Mityay // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 5-6. – С. 24–27. 12. Гнат'єва Т.М. Системна оцінка діяльності за допомогою показників в управлінні вартістю підприємства / Т.М. Гнат'єва // Економічний форум. – Луцьк. – № 4. – 2014. – С. 133-141. 13. Кузьмін О.Є. Інноваційні підходи в системі економіко-математичного моделювання фінансово-кредитної діяльності виробничо-господарських структур. – Розділ 7. – С. 125-149: В кн.: Проблеми фінансово-кредитного регулювання інноваційного розвитку виробничо-господарських структур / За заг. ред. О.Є. Кузьміна, І.В. Алексєєва. – Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 152 с. 14. Хома І.Б. Встановлення тенденцій взаємозв'язку між видом фінансової стійкості та діагностованою величиною рівня економічної захищеності підприємства / І.Б. Хома// Научный журнал: Сборник научных трудов SWorld “Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании ‘2012” (международная наукометрическая база РИНЦ SCIENCE INDEX). – Вып. 4. – Т. 31.– Одесса: КУПРИЕНКО, 2012. – С. 59-71; ЦИТ: 412-0568. 15 Язлюк Б.О. Економічний аналіз в аспекті виявлення недоліків господарсько-фінансової діяльності та антикризового управління підприємств // Тези доповідей III Всеукраїнська наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених „Перспективи та пріоритети розвитку економічного аналізу” (Донецький національний університет, 18-20 квітня 2014 р.). – Донецьк. – Вид-во ДНУ. – 2014. – С. 110-111. 16. Красноручький О.О. Теорія і практика антикризового управління // Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 45 річниці Полтавського університету споживчої кооперації України „Методологія та практика менеджменту на порозі XXI століття: загальнодержавні, галузеві та регіональні аспекти” (Полтавський університет споживчої кооперації України, 10-12 травня 2014 р.). – Полтава: ПУСКУ, 2014. – С. 86-87.

Николюк А.В. Формирование систем антикризисного управления предприятий агропромышленного производства. Автор определяет основные мероприятия антикризисного развития аграрного производства с позиции их своевременности и эффективности, рассматривает антикризисную политику как особую форму социально-

экономического развития интересов и сфер экономической деятельности, а также доказывает, что понятие антикризисного управления непосредственно связано со стабилизацией финансового состояния аграрных предприятий, оптимизацией финансовых потоков на всех уровнях и обеспечением финансово-экономической безопасности.

Ключевые слова: антикризисная политика, механизмы антикризисного управления, аграрная сфера, финансово-экономическая безопасность, инновационное развитие.

Nikolyk O. The agro-industrial enterprises crisis-management systems formation. The author identifies the main anti-crisis measures of agricultural producing from the standpoint of efficiency and timeliness, considering the anti-crisis policy of the state as a special form of social and economic participation interests and areas of economic activity and demonstrates that the concept of crisis management is directly related to the stabilization of the financial condition of agricultural enterprises optimization financial flows at all levels and by providing financial and economic security. The modern scientific approaches for the crisis-resistance systems of agro-industrial enterprises are considered in the article. The basic approach based on the summarization of monitoring of risks, its elimination and improvement of integration mechanisms is grounded in the article. The proposed scientific approach will allow agricultural and processing enterprises to obtain possibilities for efficient elimination of almost all types of production, financial and natural risks of its activities. The proposed approach is grounded on the concept of mechanism of risk appearance. This mechanism is catalyzed by the impulses of external and internal sphere of the enterprise. Its existence makes necessary the formation of anti-crisis management of the enterprises, which consists on defined subsystems of integrated management mechanism of enterprise. The main its elements are subsystem of financial statement diagnostics, marketing and investments anti-crisis subsystems, stuff-management, financial management and production management subsystems. Development and implementation of an effective mechanism of counteraction and preventive responses to crises in the farming industry thus becomes fundamentally important.

Keywords: anti-crisis policy, agriculture, financial and economic security, public support anti-crisis mechanisms, innovative development.